

A Historical Document and Manuscript Written by Mulla Khezr Ravāri Hawraman

Nader Karimian Sardashti^{1*}

1. Assistant Professor, Department of Islamic Inscriptions and Texts, Research Center of Linguistic, Inscriptions and Texts, Cultural Heritage and Tourism Research Center, Tehran, Iran

Received 2022/8/23 | Accepted 2022/11/16

Abstract

Mulla Khezr Roudbari, (1725-1790 AD) is the great and famous HawramanHawramani scholar, poet, lecturer, and writer, and also a distinguished student of Allamah Sheikh Wasim (the first) Takhti Mardookhi; he has many works in Arabic and Kurdish literature. Though this study has used the name Mulla Khedr Ravāri since this is how he is known among the Kurds. There has been left a manuscript written by him, which is worthy of historical, literary and legal value. This document is originally a purchase contract between Sobhan Verdi Baig and Mohammad Yusef Sultan, who were from the sultans and illustrious of Hawraman during the Afsharid and Zand periods. The subject of the transaction is the sale of the lands of “Melavaz” and “Kerava” by Sobhan Verdi Baig to Mohammad Yusef Sultan Hawrami; the sales was done under supervision of Mulla Khezr Ravāri having the approval of elder people of Hawraman and Kurdistan. This document is historically and literally worthwhile, as it was written and signed by one of the great scholars of the Kurdistan province and sheds light to some parts of the history of the region. This document was written in 1785 AD (five years before the death of Mulla Khezr Ravāri) and coincided with the era of Khosrokhan Ardalan, and his victory over Ja’far Khan Zand (1785 AD). In this study, along with the report of the main document, the name of the famous people and the declaration of jurisprudential and legal texts and terms are described and explained.

Keywords: Kurdistan’s history, Hawraman’s history, Mulla Khezr Roudbari (Mulla)

Copyright © 2020 Journal of Studies of Cultural Heritage Documents. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Karimian Sardashti, N. (2022). A Historical Document and Manuscript Written by Mulla Khezr Ravāri Hawraman. *Cultural Heritage Records Studies*, 2(2), 44-53.

Corresponding Author: Nader Karimian Sardashti, Asistant Professor, Department of Islamic Inscriptions and Texts, Research Center of Linguistic, Inscriptions and Texts, Cultural Heritage and Tourism Research Center, Tehran, Iran
Email: Nk_sardashti@yahoo.com

سند و دست‌نوشته‌ای تاریخی از ملا خضر رواری هورامانی

نادر کریمیان سردشتی^{*۱}

۱. استادیار، گروه کتیبه‌ها و متون دوران اسلامی، پژوهشکده زبان‌شناسی، کتیبه‌ها و متون، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

دریافت: ۱۴۰۱/۶/۱ | پذیرش: ۱۴۰۱/۸/۲۵

چکیده

ملا خضر رواری، (۱۲۰۵-۱۱۳۸ ق) عالم، فاضل، شاعر، سخنور و نویسنده شهیر هورامانی، شاگرد برجسته علامه شیخ وسیم (اول) تختی مردوخی است و تألیفات و آثار فراوانی در ادبیات عربی و کردی دارد. از آنجاکه میان کردها به ملاخدر رواری شهرت دارد، در این مقاله به نام و نشان شایع و رایج وی استناد می‌شود. از این دانشمند دست‌نوشته‌ای به خط خودش برجای مانده است که از نظر تاریخی و ادبی و حقوقی ارزش فراوان دارد. این سند در اصل مبیعه‌نامه‌ای بین سبحان وردی بیگ و محمدیوسف سلطان است که از سلاطین و مشاهیر دیار هورامان در دوره افشاریه و زندیه بودند. موضوع معامله، فروش اراضی «مِلَه‌وَز» و «کَرَاوَا» از سوی سبحان وردی بیگ به محمدیوسف سلطان هورامی است که با خط و نظارت ملاخضر رواری و تأیید برخی مشاهیر منطقه هورامان و کردستان همراه بوده است. نظر به اینکه این سند با قلم و امضا و مهر یکی از علمای برجسته خطه کردستان تحریر شده و بخشی از تاریخ منطقه را روشن می‌سازد، از نظر تاریخی و ادبی درخور بررسی است. این سند به سال ۱۲۰۰ ه.ق (پنج سال پیش از مرگ ملاخدر رواری) و هم‌زمان با دوره حکومت خسروخان اردلان نگاشته شده که مصادف با سال پیروزی خسروخان بر سپاه جعفرخان زند (در سال ۱۲۰۰ هجری قمری) است. در این جستار ضمن گزارش اصل سند، نام مشاهیر و اعلام متن و اصطلاحات فقهی و حقوقی شرح و توضیح داده شده است.

کلیدواژه: تاریخ کردستان، تاریخ هورامان، ملاخضر رودباری (ملاخدر رواری)، محمدیوسف سلطان، سبحان ویردی بیگ، سند دست‌نوشته حقوقی.

کپی رایت © دو فصلنامه مطالعات اسناد میراث فرهنگی: دسترسی آزاد؛ کپی برداری، توزیع و نشر با ذکر منبع آزاد است.

کریمیان سردشتی، نادر (۱۴۰۱). سند و دست‌نوشته‌ای تاریخی از ملا خضر رواری هورامانی. *مطالعات اسناد میراث فرهنگی*، ۲ (۲)، ۴۴-۵۳.

* نویسنده مسئول: نادر کریمیان سردشتی، استادیار، گروه کتیبه‌ها و متون دوران اسلامی، پژوهشکده زبان‌شناسی، کتیبه‌ها و متون، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران. پست الکترونیک: Nk_sardashti@yahoo.com

مقدمه

سپس کتاب‌های کوچک فارسی ادبی و اخلاقی را آموخت. سپس وارد تعلم فقه و علوم عربی شد و در شهرهای مختلف ولایات اردلانی و بابان به جستجوی علم پرداخت. سرانجام در ولایت بابان در قصبه قه‌لاچوالان مستقر شد، و نزد علامه شیخ وسیم کبیر مردوخی تحصیل کرد و فارغ‌التحصیل شد. سپس با اجازه این عالم به هورامان برگشت و در زادگاهش روار مدرس و محل مشورت و مرجع امیر محل احمدسان روار شد و در معیت او به سفر شیراز رفت (دوره کریم‌خان زند). او نویسنده‌ای خوش خط بوده و صحیح امام مسلم نیشابوری را ظرف ۵۰ روز کتابت کرده است (مدرس، ۱۳۶۹). تفصیل زندگی‌نامه و آثار وی در کتاب ارزشمند احوال و آثار ملاخضر رواروی به کوشش جمیل فاروقی (به زبان کردی) گزارش شده است.

ارزش و اهمیت اسناد تاریخی بر کسی پوشیده نیست؛ به‌ویژه اگر در حوزه نظام حقوقی و مسائل سیاسی باشد و نیز صاحب آن از شخصیت‌های کلیدی علمی - سیاسی تلقی شود. دست‌نوشته ملاخضر رواروی یکی از اسناد ارزشمندی است که گوشه‌ای از تاریخ سرزمین هورامان کردستان را در سال ۱۲۰۰ ه.ق روشن می‌سازد و شناخت و معرفی آن در تاریخ نظام حقوق اسلامی جالب‌توجه است. نویسنده سند از مؤلفان پرکار زبان و ادبیات کردی و عربی است و آثار برجسته‌ای از خود بر جای نهاده که در این جستار به نمونه‌هایی از آن اشاره می‌شود.

پرسش پژوهش

پرسش اصلی این است که علما و فقهای اسلامی در تنظیم و تدوین مسائل حقوقی و پیشبرد امور اجتماعی و اقتصادی جامعه روزگار خویش تا چه اندازه نقش ایفا کرده‌اند و آثار حقوقی و علمی آنان در چه مرتبه و به چه سبک و شیوه‌ای بوده است. این‌ها پرسش‌های اساسی پژوهش پیش رو را تشکیل می‌دهد و این جستار به دنبال یافتن پاسخ مناسب و علمی در شناساندن یکی از موارد ارزشمند است.

طرح بحث

یکی از نمونه‌های مهم هر جامعه‌ای عقود و پیمان‌هایی است که براساس شریعت و قوانین عرفی تنظیم می‌شود، لذا در تاریخ اسناد حقوقی نقش شریعت و علما برجسته بوده است؛ بنابراین سند تاریخی ملاخضر رواروی هورامانی با عنوان «بیع‌نامه‌چه» که متعلق به دو شخصیت سیاسی و مؤثر منطقه هورامان در دوره زندیه و قاجار به شمار می‌آید، وضعیت و اوضاع اقتصادی و اجتماعی آن دوره را نشان می‌دهد که به‌خوبی در این سند ترسیم و گزارش شده است؛ و پس از مرور احوال و آثار ملاخضر رواروی موضوع اصلی مقاله بررسی می‌شود:

زندگی‌نامه ملاخدر (خضر) رواروی کردستانی

ملاخدر فرزند ملااحمد از مردم دهکده روار از قرای ۱۴ فرسخی جنوب‌غربی سنندج، جزو بلوک هورامان تخت، متولد سال ۱۱۳۸ ه.ق (به گفته مدرس: ۱۱۴۰ق) و متوفی به سال ۱۲۰۵ ه.ق، عالمی عامل و فاضلی کامل و شاعری سخنور بوده است. قسمتی از دوره نهایی تحصیلاتش را در قلاچوالان نزدیک سلیمانیه کنونی (اقلیم کردستان عراق)، نزد ملامحمد بیاری و پس از آن در سنندج نزد علامه وقت شیخ وسیم (اول) تختی مردوخی به انجام رسانده است (بابامردوخ، ۱۳۶۴؛ مدرس، ۱۳۶۹). مدرس گوید وی در این قریه که مجمع علما و فضلا بود و در میان آنها تربیت و بزرگ شده است و به‌ویژه در عهد احمدسان رودباری، ابتدا قرآن کریم را ختم کرد و

آثار و تألیفات:

ملاخدر آثار و تألیفاتی به عربی و کردی از خود به یادگار گذاشته که نمونه‌هایی از آن در اینجا به اختصار معرفی می‌شود و سپس سند به‌جامانده با خط ملاخدر رواروی بررسی خواهد شد.

(۱) روله بزانی منظومه‌ای به زبان کردی گورانی در بیان عقاید و احکام اسلامی برای تعلیم نوآموزان است و چنین آغاز می‌شود:

روله بزانی، روله بزانی

فهرضهن وه‌رجه گشت مه‌بو بزانی

ئه‌صل و فهرع چه‌نی ئه‌رکانی

چه‌نی ئه‌حکامان په‌ی موسولمانی

مه‌بو بزانی، هه‌ریو په‌نجه‌نی

ئه‌رچی په‌نجه‌نی، ئه‌مما گه‌نجه‌نی

ئه‌صل دینمان ذاته‌ن و صفات

مه‌بده‌ئو مه‌عاد، په‌نجوم نیووات

فهرع دینمان نمانه‌و روچی

زه‌کات، چه‌ج، غه‌زا، بزانه توچی

(رواری، ۱۳۸۶)

ترجمه ابیات

«فرزندم آنچه بر تو واجب است بدانی، عبارت است از اصول و فروع دین و دانستن ارکان اصول و احکام فروع که برای مسلمانان ضروری است. بدان که هرکدام پنج بخش است و هرچند پنج بخش است، اما گنجی ارزشمند است. اصول دین ما عبارت است از: شناخت ذات و صفات خدا و مبدأ و معاد و نبوت. فروع دین ما نیز نماز و روزه و زکات و حج و جهاد است. شما نیز این را بدانید.»

جمیل فاروقی منتشر کرده است. مدرس (تهران، احسان، ۱۳۸۶ش) ترجمه‌ای منظوم به کردی سورانی از این اثر انجام داده که بسیار ادیبانه و شیرین و جذاب و روان است.

۳) زمانه‌ی نه‌ن‌دهن: این اثر از منظومه‌های ارزشمند ملاخضر رواری به زبان کردی هورامی است که جنبه تعلیمی و آموزشی دارد و موضوع آن عقاید دینی در باب دنیا و مرگ و آخرت و اشراط‌الساعة و بهشت و جهنم است. این اثر به اهتمام جمیل فاروقی چاپ و منتشر شده است (تهران، احسان، ۱۳۸۶).

متن سند و دست‌نوشته ملاخضر رواری هورامانی

اصل سند در مجموعه اسناد تاریخی مظفرخان رزوی (مؤلف تاریخ هورامان؛ با مقدمه و تصحیح و تعلیقات نگارنده، تهران، ۱۳۸۶) نگهداری می‌شود و کپی آن بنا بر مؤانست و دوستی در اختیار بنده قرار داده شد و ضمن سپاس و تشکر مجدد از جناب مظفرخان پس از بررسی و پژوهش به خوانندگان و علاقه‌مندان اسناد و تاریخ کردستان تقدیم می‌شود.

۱) متن اصلی سند:

موضوع سند مباحثه‌نامه اراضی مله‌وز و کرآوا فی مابین سبحان وردی بیگ و محمدیوسف سلطان هورامی است که متن آن به ترتیب سطور چنین گزارش می‌شود:

هُوَ الْحَقُّ

- ۱- به اسم الله و الصلوة و السلام علی رسول الله و بعد
- ۲- وجه تحریر این قبالة و تسطیر این مقاله آنکه در این وقت عالی‌شان معلی مکان سبحان ویردی بیگ
- ۳- اراضی مله‌وز و کرآوا را که قبل ازین از رستم بیگ و میران بیگ ولدان ویس بیگ به موافق حدود که
- ۴- در قبالة اصل سمت ترقیم و تعیین یافته به مبلغ چهار تومان خریده بود او نیز اراضی مذکوره را بفروخت
- ۵- بعالی‌شان معلی مکان محمد یوسف سلطان ایضاً به مبلغ چهار تومان نقد حاله به بیع صحیح صریح شرعی در
- ۶- حالت صحت بدن و نفوذ اقراریر بالطوع و الاختیار لابلای جبار و الاضطرار در حضور
- ۷- جمعی از مسلمین ایجاب و قبول از طرفین قبض ثمنه و اقباض مثنه از جانبین تخلیه
- ۸- جریان و سریان پذیرفت. من بعد بی حجت شرعی و برهان مرعی، احدی از ایشان
- ۹- یا ورثه ایشان بر یکدیگر ادعا نمایند و اگر نمایند از درجه اعتبار ساقط و هابط
- ۱۰- گردد و این چند کلمه جهت «بیع نامچه» قلمی گردید. تحریراً فی شهر ذی الحجة الحرام سنة ۱۲۰۰ [هجری

این منظومه در تاریخ ۱۳۳۸ش با خط مرحوم علی نقی هشیار، در سندج (کتاب‌فروشی غریقی) چاپ افست شده است، و مجدداً در سال ۱۳۸۶ به اهتمام جمیل فاروقی چاپ و منتشر شد.

۲) دولت‌نامه نیز منظومه‌ای گورانی مشتمل بر سنن و آدابی است که ناظم از روی اخبار و همچنین اقوال و تجارب گذشتگان دانشمندان اسلامی ترجمه و ذکر کرده است. اینک چند بیت از خاتمه منظومه دولت‌نامه که در تاریخ ۱۱۹۷ ه.ق سروده شده است:

همه‌عنی نامش ههن ده‌وله‌تنامه

خامه‌ی وه‌ش که لام آمه یا نامه

یه واته‌ی خدر ئی بن نه‌حمدهن

محتاج ره‌حمت خوای نه‌حدهن

به‌نه‌ظمش ناوه‌رد پهری نه‌طفالان

په‌ی مه‌کته‌بیان صاحب ئیقبالان

بو به نمونه په‌ی که مالشان

نشانی‌وه بو جه ئیقبالشان

تاریخ نه‌ظمش مه‌بو شنه‌فتهن

هه‌زارو په‌ک‌صده نه‌وه‌دو هه‌فتهن

مانگ ره‌مه‌ضان شه‌هر موباره‌ک

ئی نه‌ظمه په‌ی‌خه‌یر دریا ته‌داره‌ک

جه‌مه‌سجید نوی ناوایی سه‌ره‌بند

به‌ل موسولمانی‌و پیش بگیروپه‌ند

(رواری، ۱۳۸۶)

ترجمه ابیات

«نام این منظومه در معنا و مفهوم دولت‌نامه است، اما آیا این نوشتار با قلم شیرین و زیبا منظوم شده یا نه، همین است که مشاهده می‌کنید. این اثر طبع «اخضر» (نام تخلص ملاخضر) پسر ملااحمد است که محتاج به رحمت و غفران خدای یگانه است. آن معانی را به‌منظور استفاده کودکان و نوجوانان به نظم کشید و نیز برای طلبه‌ها و دانشجویان و هرکس که صاحب اقبال و جویای سعادت است. برای کسب کمالات نمونه‌ای ارزشمند برای کسب کمالات، و آیه و نشانه‌ای برای کسب سعادت و اقبال خواهد بود. تاریخ نظم این منظومه تعلیمی سال ۱۱۹۷ هجری قمری است. در ماه مبارک رمضان به نظم درآمده و منظومه‌ای پر خیروبرکت است که در این ماه آماده‌سازی شد. در مسجد نو روستای سربند منظوم شد تا شاید مسلمانان از آن پند و اندرز گیرند.»

کتاب دولت‌نامه را نیز نشر احسان با مقدمه و شرح و تصحیح

قمری]

۲) حواشی سند

مهمور به مهر شخصیت‌های ولایت هورامان:

۱- بالای سند:

الف- جری ذلک لدی الحقیق خضر

ب- الرود باری

ج- مهر: لا اله الا الله الملك الحق المبين. عبده خضر

 ۲- بالای سند: الملك. لاله‌الاله [...] ناخوانا. به احتمال قوی
مهر محمدیوسف سلطان هورامی خریدار اراضی است.

۳- نام شاهد: محمد قاسم بیگ ولد لطفعلی بیگ

۴- نام شاهد: حسن بیگ ولد کیخسرو بیگ

۵- الف- باینمعی شاهدم احمد بگ ولد

ب- محمد شفیع بیگ

ج- کلاته ارزان

د- مهر مربع: یاتی من بعدی اسمه احمد ۱۱۹۲ [ق]

۶- الف- به مضمون متن شاهدم خلاف ندارد

ب- العبد الاقل خلیل مریوانی

ج- المشهور به آقا بابا

د- مهر مربع: لاله‌الاله الملك الحق الجلیل. عبده خلیل

۷- الف- اطلعت بمافیہ انا الحقیق

ب- نعمة الله

ج- مهر: النعمه لله تعالى

۸- الف- محل مهر بایع مقرر

ب- مهر مربع: افوض امری الی الله عبده سبحان ویردی

شرح و گزارش متن

۱) موضوع متن: این سند تاریخی که به تصریح متن آن «بیع‌نامچه» و یا به اصطلاح امروزی‌ها «مبیعه‌نامه» است، درباره معامله و فروش اراضی منطقه «ملهوز» و «کزآوا» بوده که از سوی سبحان ویردی بیگ به محمدیوسف سلطان هورامی (با کتابت و نظارت مرجع علمی آن دوره ملاخضر رواری) فروخته شده است. ارزش مالی آن به مبلغ چهار تومان پول نقد در سال ۱۲۰۰ هجری قمری تعیین شده است.

۲) ویژگی سند: اولاً این سند تاریخی به‌عنوان سندی حقوقی به خط

ملاخضر رواری از ارزش و اهمیت فراوان برخوردار است. دودگر سند درباره خرید زمین از سوی محمدیوسف سلطان از سلاطین و مشاهیر دیار هورامان بوده که نفوذ گسترده‌ای در منطقه داشته است. سه‌دیگر مهمور به مهر مشاهیر و بزرگان منطقه هورامان است.

۳) مهرهای تاریخی سند: از ویژگی‌های این سند ارزشمند حک شدن شش مهر روی آن است که نشان می‌دهد مردم برای هر نوع روابط حقوقی، اجتماعی و شرعی از مهر استفاده می‌کرده‌اند و مهرها غالباً به اسمای جلیله و شعایر اسلامی و دینی مزین شده‌اند و کلمه شهادت: «لااله الا الله» روی سه مهر حک شده است و بقیه جملاتی مناسب نام صاحب مهر است، که نام کوچک صاحب مهر با عناوین «عبده خضر»، «عبده خلیل» و «عبده سبحان وردی» حک شده است و در یک مهر نیز که متعلق به احمدبیگ فرزند محمد شفیع بیگ بوده، نام «احمد» ذیل جمله عربی آیه قرآن آمده است. شکل ظاهری مهرها نیز قابل توجه است. همه مهرها مربعی شکل بوده و مهر دایره‌ای در سند حک نشده است و این نشان می‌دهد در منطقه هورامان مهرهای حکاکی شده غالباً مربع شکل بوده‌اند. البته گوشه‌های نمونه مهر نعمة الله را به شکل هشت‌ضلعی درآورده‌اند، ولی چهارچوب آن مربعی است. در باب ابعاد مهرها باید گفت از دو سانتی‌متر مربع یا ۱/۵ سانتی‌متر مربع متغیر است. مهرها غالباً تزئینات گل‌وبوته دارند و به خط نستعلیق زیبا حکاکی شده‌اند که مهارت حکاک را نشان می‌دهد.

شرح اعلام متن سند: اعلام این سند تاریخی یک بخش جغرافیایی و یک بخش اعلام اشخاص به شرح ذیل دارد:

الف. اعلام جغرافیایی

۱) ملهوز: اراضی مله‌وز بنا به گفته مظفرخان هورامی جزو روستای کزآوا و شامل دو بخش باغ و زمین‌های گندم بوده که در معامله فی‌مابین به‌صورت بیع و شرا به محمدیوسف سلطان واگذار شده است. این مبیعه‌نامه اراضی کزآوا را نیز شامل شده است.

۲) کزآوا: به فارسی کزآباد گویند که غلط مصطلح است یعنی روستای ناشنویان. این ده از دهستان سروآباد، بخش سروآباد، شهرستان مریوان (استان کردستان)، با طول جغرافیایی ۴۶ درجه و ۲۵ ثانیه و عرض جغرافیایی ۳۵ درجه و ۱۶ ثانیه است. ارتفاع از سطح دریا ۱۲۲۰ متر و آب‌وهوای آن سرد و نیمه‌مرطوب است که در ۹ کیلومتری جنوب‌شرقی سروآباد قرار گرفته و رودخانه گوره (چوم‌گه‌وره) از غرب آن می‌گذرد. کوه سامله در شمال شرقی و شرق و کوه سالان در جنوب و غرب آبادی است. جمعیت آن ۱۲۵ خانوار و شغل مردم کشاورزی و باغداری و دامداری است. کشت آن آبی و دیمی و آب کشاورزی و آشامیدنی آن از رودخانه و چشمه تأمین می‌شود. فراورده‌های آن گندم، انگور و گردو است و دبستان،

در سال ۱۹۸۱ق به دستور علی‌میرادخان زند، محمدیوسف سلطان به رقم حکومتی مفتخر شد (مظفرخان هورامی، ۱۳۸۶) و سبحان وردی بیگ هورامی را هم خلعت دادند. پس از اندکی سبحان وردی بیگ با محمدیوسف سلطان به شهرزور متواری شد و پس از جنگ‌های داخلی با علی‌مردان سلطان و محمدطاهر سلطان بار دیگر محمدیوسف سلطان حکومت هورامان را به دست گرفت و قریه روار را به اضافه چند قریه مجاور به سبحان وردی بیگ داد (مظفرخان هورامی، ۱۳۸۶). سبحان وردی بیگ در پی مأموریتی که از طرف پادشاه وقت ایران به اتفاق سلاطین هورامی به دزفول و شوشتر داشت، قریب ۱۵ روز پس از این واقعه در بیدرویه وفات یافت. این واقعه پس از ۱۲۰۰ و پیش از سال ۱۲۱۳ه.ق (سال قتل محمدیوسف سلطان) رخ داده و لذا محمدیوسف سلطان و علی‌مردان سلطان و سایرین در پایان انجام مأموریت و مراجعت، عبدالغفار بیگ فرزند ارشد سبحان وردی بیگ را به‌جانشینی پدر برگزیدند (مظفرخان هورامی، ۱۳۸۶).

اصطلاحات سند:

اصطلاحات مهمی که در این سند از نظر حقوقی و فقهی به کار گرفته شده به شرح ذیل است:

۱) قباله: «مکتوبی که در آن چیزی را می‌نویسند که انسان ملتزم می‌شود؛ از کار و عمل و یا دین و جز آن. و نیز چون کسی قبول کند چیزی را به‌طور مقاطعه و نوشته‌ای بر طبق آن نویسد؛ آن نوشته عبارت است از قباله، ضمانت‌نامه و معاهده (نفیسی، ۱۳۵۵: ذیل قباله). اما توضیح روشن ناظم الاطباء در باب قباله چنین است: «مکتوبی که در فروش ملک و جز آن می‌نویسند و در آن ذکر می‌کنند فروشنده و خریدار و آن چیزی را که خرید و فروش بدان تعلق گرفته و مبلغ ادا شده و شرایط بیع و جز آن» (نفیسی، ۱۳۵۵: ذیل قباله).

۲) قبض و اقباض: گرفتن و دادن قبض و قبض ثمن یعنی ردوبدل کردن مبلغ معامله (دهخدا، ۱۳۷۷).

۳) اراضی: جمع ارض، زمین‌های کشاورزی و زراعی را معمولاً اراضی گویند.

۴) ایجاب و قبول: در علم حقوق و فقه، اعلام تعهد و یا تملیک (در عقد تملیکی) را ایجاب و اعلام پذیرفتن را قبول می‌گویند. این تعریف فقط در عقود معاملاتی است؛ مثلاً در نکاح ایجاب نه صرفاً اعلام تعهد است و نه صرفاً اعلام تملیک. اظهار تعهد را ایجاب و پذیرفتن آن را قبول نامند. مجموع دو رضای متوافق علت وجودی عقد است. جزء اخیر این علت را «قبول» و جزء دیگرش را «ایجاب» می‌گویند (لنگرودی، ۱۳۵۵: ذیل ایجاب و قبول). الفاظ و اشاراتی که با آن انشا معامله می‌شود، ایجاب و قبول گویند؛ چنانکه

مدرسه راهنمایی، خانه بهداشت، مسجد و شورا دارد و مردم آبادی از امکانات درمانی مریوان و شرکت تعاونی روستایی و امکانات آموزشی سروآباد استفاده می‌کنند (فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور). سروآباد در چند سال اخیر به شهرستان و مرکز شهرستان تبدیل شده و این روستا نیز از نظر امکانات و جمعیت رشد و توسعه یافته است. از آنجاکه گزارش‌های فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور پیش از تقسیمات جدید کشوری تدوین شده، سروآباد در آن زمان بخشی از شهرستان مریوان بوده است.

ب. اعلام اشخاص

۱) ملاخضر رواری: در آغاز مقاله احوال و آثار او گفته شد. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های سند این است که دست‌نوشته ملاخضر و علاوه بر آن ممه‌ور به مهر وی است.

۲) محمدیوسف سلطان هورامی: محمدیوسف ابن اسماعیل سلطان ابن قاسم سلطان ابن بهرام سلطان ابن عباسقلی سلطان در تاریخ ۱۱۴۵ق سلطان هورامان شد. محمدیوسف سلطان را به دلیل غایت جمال و کمال اسم، یوسف ثانی می‌گفتند. او خود را به نادرشاه افشار شناسانید و چنان مورد عنایت شاهانه قرار گرفت که او را سلطان دوم خطاب می‌کردند و از جانب شاه سه مرتبه به‌عنوان نماینده ایران در جلسه بغداد شرکت کرد، و سخن و تدبیر وی در پیشگاه سلطان مورد اجابت واقع شده بود (مظفرخان هورامی، ۱۳۸۶: ۴۳۳-۴۳۱). هم‌زمان با لشکرکشی نادرشاه به هندوستان، سلاطین و بیگ‌زادگان هورامی همچون نظرعلی سلطان و رضا سلطان و پیری بیگ و حسن بیگ دست‌به‌دست هم داده و علیه محمدیوسف سلطان طغیان کردند. وی مدتی متواری بود، اما به سال ۱۱۹۸ هجری پس از سال‌ها از طرف علیمیرادخان زند مجدداً به حکومت هورامان منصوب شد (مظفرخان هورامی، ۱۳۸۶). باز حوادث ناگوار اجازه حکومت را به وی نداد و دوباره با سبحان وردی بیگ به شهرزور متواری شد ولی پس از چندی مجدداً حکومت هورامان را به دست گرفت. وی پس از سال‌ها کشمکش بین سلاطین هورامی در سال ۱۲۱۳ هجری قمری در شب عید فطر به دست عوامل منوچهر سلطان و خانه‌بیگ و عمر بیگ (فرزندان علیمردان سلطان) در کزآوا با شلیک گلوله به اتفاق حسن داباشی به قتل رسید. محمدیوسف سلطان را در مزارستان اصحاب عبدالله (در فاصله بین رزوا و کزآوا) دفن، و بر سنگ مزارش اشعاری زیبا حک کردند (مظفرخان هورامی، ۱۳۸۶).

۳) سبحان و پردی بیگ: از بیگ‌زادگان و اعیان هورامان که روستاهای نوین و ژویار و سلین زیر حاکمیت او بوده است و در هورامان، از رضا سلطان و علی‌مردان سلطان اطاعت می‌کردند (مظفرخان هورامی، ۱۳۸۶). او برای تسلط بر هورامان با محمدیوسف سلطان هم‌دستی کرد و پس از تلاش‌های فراوان

نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از این پژوهش به شرح ذیل است:

یکی از دست‌نوشته‌های ارزشمند دانشمند فرهیخته ملاخضر رواری هورامانی که حاوی سندی حقوقی است در این جستار معرفی و شناسانده شد؛

اعتماد کامل سلاطین و بیگ زادگان هورامی به ملاخضر رواری در مسائل شرعی و حقوقی و معاملات و عقود؛

تبیین روابط دیرینه فی‌مابین محمدیوسف سلطان هورامی با سبحان ویردی‌بیگ از جمله روابط تجاری و اقتصادی؛

گزارش یکی از بیع‌نامه‌های منطقه هورامان با قدمت ۲۳۷ سال هجری قمری (با رقم ۱۲۰۰ هجری قمری)؛

ارائه متنی فقهی و حقوقی و نحوه تنظیم و تدوین مبایعه‌نامه‌های دوره زندگی در مناطق کردستان.

منابع

- بابامردوخ روحانی (۱۳۶۴). تاریخ مشاهیر کرد. تهران: سروش.
- تبریزی، محمدحسین بن خلف (۱۳۴۲). ج دوم. برهان قاطع. با مقدمه و تصحیح و حواشی محمد معین. تهران: ابن سینا.
- جرجانی، ابوالحسن علی بن محمد (۱۸۴۵م). تعریفات. به اهتمام فلوگل. چاپ لایپزیگ.
- جرجانی، میرسید شریف (۱۳۳۳). ترجمان القرآن. گردآورنده عادل بن علی بن عادل الحافظ. به اهتمام محمد دبیرسیاقی. تهران: دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). لغت‌نامه. ج ۱۱. تهران: دانشگاه تهران مؤسسه دهخدا.
- رامپوری، غیاث‌الدین محمد (۱۳۳۷). غیاث اللغات، به اهتمام محمد دبیرسیاقی. تهران: کانون معرفت.
- رواری، مه‌لا خزر (۱۳۸۶). ده‌ولت نامه. لیکولینه و مو لیکدانده‌وی جه‌میل فاروقی. تهران: احسان. (گردی)
- رواری، مه‌لا خزر (۱۳۸۶). زه‌مانه‌ی نه ندهن. لیکولینه وه لیکدانده‌وی جه‌میل فاروقی. تهران: احسان. (گردی)
- رواری، مه‌لا خزر (۲۰۰۷). عه‌قیده‌ی کویردی (ثیمان باوره). پیشه‌کی و به‌راورد: جه‌میل فاروقی. تهران: احسان. (گردی)
- رواری، مه‌لا خزر (۱۳۸۶). روله بزانی. پیشه‌کی و به‌راورد: جه‌میل فاروقی. تهران: احسان. (گردی)
- رواری، مه‌لا خزر (۱۳۸۶). ثیق‌بال‌نامه، وه‌رگیراوی: مه‌لاعه‌بدولکه ریمی موده رریس. تهران: نشر احسان. (گردی)

در قانون مدنی این دو کلمه به همین معنی استعمال شده است و به‌موجب آن پس از توافق بایع و مشتری در بیع و قیمت آن عقد به ایجاب و قبول واقع می‌شود. (عدل، ۱۳۱۷: ۱۱۶).

۵) برهان مرعی: برهان یعنی حجت و بیان واضح یا حجت روشن یا دلیل قاطع (صفی‌پور، ۱۳۳۷ق؛ شرتونی، بی‌تا: ذیل واژه). و فرق برهان و دلیل آن است که دلیل عام است و برهان خاص (رامپوری، ۱۳۳۷ش: ذیل برهان؛ محمدپادشاه، ۱۳۳۵ش: ذیل برهان). مرعی نیز یعنی رعایت کرده شده، یا آنچه رعایت کرده شود (صفی‌پور، ۱۳۳۷ق: ذیل واژه). برهان مرعی یعنی دلیل و سندی که باید حرمت آن را نگاه داشت و آن را پاس داشت. مرعی داشتن در فارسی یعنی حفظ کردن و ملاحظه کردن و یا به گفته نفیسی قابل توجه و قابل پاس داشتن (نفیسی، ۱۳۵۵ش: ذیل برهان).

۶) بیع‌نامه‌چه: اسم مرکب به معنی قباله خرید چیزی را گویند (محمدپادشاه، ۱۳۳۵ش: ذیل واژه؛ نفیسی، ۱۳۵۵: ذیل واژه). اما در اصطلاح لغوی و فقهی و حقوقی واژه بیع معانی و مفاهیم گسترده‌ای دارد و آن را جزو واژگان اعداد به شمار آورده‌اند به معنی خریدن و فروختن (صفی‌پور، ۱۳۳۷ق؛ شرتونی، بی‌تا؛ جرجانی، ۱۳۳۳ش: زنجی‌سجزی، ۱۳۶۴ش: ذیل واژه). در لغت به معنی مطلق مبادله است (جرجانی، ۱۸۴۵م: ذیل واژه). استعمال کلمه بیع در فروختن است، چنانکه شراء در معنی خریدن. «بیع‌نامه‌چه» که امروزه در معاملات ملکی «مبایعه‌نامه» گفته می‌شود در اصل شامل سند و قباله مکتوب و رسمی بیع و شراء یعنی خریدوفروش می‌شود.

۷) تومان: واژه‌ای مغولی به معنای ده‌هزار است (نفیسی، ۱۳۵۵ش؛ محمدپادشاه، ۱۳۳۵ش؛ تبریزی، ۱۳۴۲ش و دهخدا، ۱۳۷۷ش: ذیل واژه). در اصطلاح سکه‌شناسی تومان مبلغی از پول، معادل ده‌قران مسکوک (معادل ده مثقال نقره) یا ده‌هزار دینار است (دهخدا، ۱۳۷۷ش، ج ۵: ۷۱۵۵) و به پول رایج امروز ده ریال است. چون ریال امروزی معادل قران سابق و قران سابق هزار دینار نامیده می‌شد؛ لذا ده ریال امروزی را به همان اعتبار قران سابق یک تومان نامند (تبریزی، ۱۳۴۲ش: ذیل تومان، حاشیه محمد معین).

۸) حجت شرعی: حجت، معانی گسترده‌ای دارد همچون دلیل، بینه، برهان، سلطان، و مقصود از حجت شرعی یعنی دلیل و برهانی که بر پایه شریعت، فقه و حقوق دین مبین اسلام باشد.

۹) معلی مکان: معلی یعنی بلند و رفیع و برافراشته و بزرگ قدر و لذا ترکیب معلی مکان به‌عنوان صفت برای انسان‌های برجسته سیاسی، فرهنگی، اجتماعی به کار می‌رود و لذا معلی مکان یعنی بلندمرتبه و دارای علو درجه.

۱۰) اقرار بر بالطوع و الاختیار و لا بالا‌جبار و الا‌ضطرار: یعنی اقرارهای از راه اطاعت و اختیار و نه با اجبار و بدون اختیار.

فاروقی، جه‌میل (۱۳۸۶). به‌راویزیک له‌سه‌ر ژنیانی مه‌لا خزری رواری. تهران: احسان. (کُردی)

جعفری‌لنگرودی، محمد جعفر (۱۳۵۵). فرهنگ حقوقی. طهران: کانون معرفت.

محمد پادشاه متخلص به شاد (۱۳۳۵). فرهنگ آندراج. زیرنظر محمد دبیرسیاقی. تهران: کتابخانه‌های خیام.

مدرس، ملا عبدالکریم (۱۳۶۹). دانشمندان کُرد در خدمت علم و دین. ترجمه احمد حواری‌نسب. تهران: مؤسسه اطلاعات.

مظفرخان هورامی (۱۳۸۶). تاریخ هورامان. با مقدمه، تصحیح و تعلیقات نادر کریمیان‌سردشتی. تهران: احسان.

نفیسی، علی‌اکبر (ناظم الاطباء) (۱۳۵۵). فرهنگ نفیسی یا ناظم الاطباء. با مقدمه محمدعلی فروغی. تهران: کتابفروشی خیام.

رودباری، ملاخضر اورامی (۱۳۳۸). روله بزانی (منظومه کُردی در عقاید دینی). کتابت علی‌نقی هشیار. سنندج: کتابفروشی غربی (کُردی)

زنجی‌سجزی، محمود ابن عمر (۱۳۶۴). مهذب الاسماء. تصحیح محمدحسین مصطفوی. تهران: علمی و فرهنگی.

فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور (۱۳۷۳). ج ۳۴. تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.

شرتونی، سعیدالخوری (بی‌تا). اقرب الموارد. تهران: مؤسسه النصر.

صفی‌پور، مولوی عبدالرحیم (۱۳۳۷). منتهی الارب فی لغات العرب (چاپ سنگی). طهران.

عدل، مصطفی منصورالسلطنه (۱۳۱۷). چ سوم. حقوق مدنی. طهران: (بی‌نا).

